

Türkiye’den Almanya’ya İşçi Göçlerinin Alman ve Türk Basınındaki Yansımaları *

Ferda OSMANOĞLU**

Sibel KÜÇÜKKÜLAHLI***

ÖZ

1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’den Almanya’ya¹ işçi göçü, iki ülke arasında imzalanan iş gücü anlaşması çerçevesinde başlamış ve her iki ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Almanya’nın hızla sanayileşen ekonomisinin düşük maliyetli iş gücüne duyduğu artan talep ile Türkiye’nin yüksek işsizlik oranları ve kalkınma politikaları doğrultusunda döviz gelirlerini artırma hedefi bu göç hareketinin temel itici ve çekici faktörleri olmuştur. Göç sürecinde uygulanan bürokratik prosedürler, sağlık kontrolleri ve kültürel uyum sorunları, dönemin göçmen iş gücü politikalarının etik ve toplumsal boyutlarının tartışılmasına zemin hazırlamıştır. “Gastarbeiter” (misafir işçi) statüsüyle tanımlanan Türk işçilerinin Almanya’daki çalışma ve yaşam koşulları, maruz kaldıkları ayrımcılık pratikleri ile entegrasyon süreçleri, iki ülke arasındaki sosyoekonomik ilişkilerin analizinde merkezi bir konum kazanmıştır. Bu çalışma, Türkiye’den Almanya’ya gerçekleşen iş gücü göçünü; ortaya çıkış koşulları, kısa ve uzun vadeli sonuçları bağlamında, dönemin Türk ve Alman basınındaki temsilleri üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Anlaşması, Türk Göçmen İşçiler, Gastarbeiter, Göç, Türkiye, Federal Almanya.

Başvuru / Kabul: 3 Nisan 2026 / 3 Haziran 2026

Atıf: Osmanoğlu, F., Küçükkülahlı, S. (2026). Türkiye’den Almanya’ya İşçi Göçlerinin Alman ve Türk Basınındaki Yansımaları, *İmgelem*, 20, 57-91.

Reflections of Labor Migration from Turkey to Germany in the German and Turkish Press

ABSTRACT

Labor migration from Turkey to Germany, which commenced within the framework of the bilateral labor agreement signed in the 1960s, has exerted profound and enduring impacts on the socioeconomic structures of both nations. The primary push-and-pull factors of this migration movement were driven by the burgeoning demand for low-cost labor in Germany’s rapidly industrializing economy, alongside Turkey’s objectives to mitigate high unemployment and bolster foreign exchange reserves in line with its development policies. The bureaucratic procedures, medical examinations, and cultural adaptation challenges encountered during the migration process have established a basis for academic discourse on the ethical and social dimensions of the period’s migrant labor policies. The working and living conditions of Turkish workers, defined under the status of “Gastarbeiter” (guest

*Bu araştırma makalesinin verileri anket veya mülakat teknikleri kullanılarak elde edilmediğinden etik kurul izni gerekmemiştir. / In this research article, ethics committee permission was not required as the data were not obtained using survey or interview techniques.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Düzce/Türkiye. E-posta: 845ferda@gmail.com, ORCID Numarası: 0009-0000-1762-2402, ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

***Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Düzce/Türkiye. E-posta: sibelkucukkulahli@duzce.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0002-0869-3855, ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

¹Metinde kullanılan “Almanya” ifadesi 1949’dan 1990’a kadar (Batı Almanya ile Doğu Almanya’nın birleşmesine kadar) olan *Federal Almanya Cumhuriyeti*’ni (*Batı Almanya*) ifade etmektedir.

worker), the discriminatory practices they faced, and their integration processes have gained a central position in the analysis of bilateral socioeconomic relations. This study provides a comparative analysis of the labor migration from Turkey to Germany by examining its causative conditions and its short- and long-term consequences through the lens of their representations in the Turkish and German press of the period.

Keywords: Labour Force Agreement, Turkish Migrant Workers, Gastarbeiter, Migration, Turkey, Germany.

Received / Accepted: 3 April 2026 / 3 June 2026

Citation: Osmanoğlu, F., Küçükkülahlı, S. (2026). Reflections of Labor Migration from Turkey to Germany in the German and Turkish Press, *İmgelem*, 20, 57-91.

GİRİŞ

Göç, bireylerin veya grupların sembolik ya da siyasal sınırları aşarak yeni yerleşim alanlarına ve topluluklara doğru gerçekleştirdiği kalıcı hareketi ifade eder. Göç olgusunun nedenleri genellikle itici ve çekici faktörler olarak iki ayrı başlık altında incelenmektedir. İtici faktörler göç edilen bölgede bireyleri bulundukları yerden ayrılmaya yöneltten unsurları ifade etmektedir. Yüksek işsizlik oranları, ekonomik yetersizlikler ve güvenlik sorunları bu faktörler arasında sayılabilir. Çekici faktörler ise göç edilen bölgede bireyleri kendine çeken unsurları kapsamaktadır. Daha yüksek gelir imkânları, ekonomik büyüme ve daha iyi yaşam koşulları bu faktörlere örnek olarak gösterilmektedir (Marshall, 1999, s. 685).

Göç olgusu genel olarak iç göç ve dış göç olmak üzere iki temel başlık altında incelenmektedir. İç göç, aynı ülke sınırları içerisinde gerçekleşen kırsaldan kente, kentten kırsala veya bir bölgeden diğerine yönelen nüfus hareketlerini ifade etmektedir. Buna karşılık dış göç, bireylerin yaşadıkları ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye kalıcı veya uzun süreli olarak yerleşme amacıyla gerçekleştirdikleri hareketleri kapsamaktadır. Bu tür göçler hem göç veren hem de göç alan ülkelerin demografik ve sosyoekonomik yapılarında önemli değişimlere yol açmakta, gönüllü ya da zorunlu nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Dış göçler genel olarak beyin göçü, işçi göçü ve mübadele göçü gibi alt kategoriler altında değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan işçi göçleri, ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler, işsizlik oranlarındaki farklılıklar ve yaşam standartlarındaki dengesizlikler gibi makroekonomik faktörlerin yanı sıra bireylerin daha iyi eğitim, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik olanaklarına erişim isteğiyle de yakından ilişkilidir (Acar, 2023, s. 39).

Dünya genelinde yaşanan büyük dış göç dalgaları incelendiğinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da meydana gelen ekonomik ve toplumsal dönüşümün belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda Almanya’nın literatürde “ekonomik mucize” (Wirtschaftswunder) olarak adlandırılan savaş sonrası döneminde geçirdiği dönüşüm önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1958 yılına gelindiğinde savaşın mağlup ülkesi konumundaki Almanya’nın ekonomik gücü, savaşın galiplerinden biri olan Büyük Britanya’yı geride

bırakmıştır. 1950–1973 yılları arasında Almanya’nın kişi başına düşen reel gayrisafi yurt içi hasılası üç kattan fazla artış göstermiştir (Crafts ve Toniolo, 1996, s. 5-7; Eichengreen, 2007, s. 3). Bu hızlı büyüme çoğu zaman “mucize” olarak nitelendirilse de söz konusu ekonomik performans belirli tarihsel ve yapısal koşullarla yakından ilişkilidir. Savaş öncesi dönemde sanayi ve silahlanma alanlarında gerçekleştirilen yatırımlar üretim tesislerinin modernleşmesini sağlamış ve bu tesislerin büyük bölümü savaşın yıkımından görece az etkilenmiştir. Almanya’daki sanayi tesislerinin yaklaşık yüzde 83’ünün savaş sonrasında ayakta kaldığı ve 1945 yılı itibarıyla toplam sanayi kapasitesinin yüzde 55’inin on yıldan daha genç tesislerden olduğu bilinmektedir (Abelshauser, 2004, s. 26-27). Bu durum savaşın esas olarak sanayi altyapısından ziyade ulaşım ağları ve konut stoğunda ağır yıkımlara yol açtığını göstermektedir. Sanayi altyapısının büyük ölçüde korunmuş olması, savaş sonrası dönemde hızla artan üretim kapasitesinin karşılanabilmesi için geniş ölçekli iş gücü talebinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Eichengreen, 2007, s. 3). Batı Avrupa genelinde sömürge kökenli göçmenler, yerinden edilmiş kişiler ve savaş esirleri gibi mevcut iş gücü kaynaklarının giderek azalması hükümetleri yeni iş gücü kaynakları aramaya yöneltmiştir. Bu gelişmeler başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde misafir işçi programlarının uygulanması için gerekli olan ekonomik ve demografik koşulları ortaya çıkarmıştır (Castles ve Miller, 2009, s. 223).

Ortaya çıkan iş gücü açıklarını kapatmak isteyen Avrupa ülkeleri, Türkiye başta olmak üzere çeşitli devletlerle geçici işçi alımını düzenleyen ikili iş gücü anlaşmaları imzalamıştır. Özellikle Berlin Duvarı’nın Ağustos 1961’de inşa edilmesiyle birlikte Doğu Almanya’dan Batı Almanya’ya yönelen iş gücü akışının kesintiye uğraması, mevcut iş gücü açığının kapatılmasını daha da güçleştirmiş ve yurt dışından işçi teminini zorunlu hâle getirmiştir (Schrettenbrunner, 1976, s. 19). 1956–1961 yılları arasında gerçekleştirilen toplu iş sözleşmeleriyle çalışma sürelerinin kısaltılması ve iş gücü eksiklikleri nedeniyle ücretlerin artış göstermesi iş gücüne olan talebi arttırmıştır. Savaş sonrası dönemde ordunun yeniden kurulması, emeklilik yaşının düşürülmesi ve savaş nedeniyle malulen emeklilik oranlarının artması iş gücü açığını derinleştiren etkenler arasında yer almıştır. Ayrıca çalışma çağındaki nüfusun yetersizliği, eğitim süresinin uzaması ve hizmet sektörünün genişlemesi gibi yapısal gelişmeler de iş gücü talebinin artmasında etkili olmuştur (Budzinski, 1983, s. 39; Schrettenbrunner, 1976, s. 19).

Almanya’nın artan iş gücü talebine İspanya, İtalya ve Portekiz gibi Güney Avrupa ülkelerinin yanı sıra Türkiye de olumlu yanıt vermiştir. Türkiye’nin bu talebe karşılık verme kararı hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir. Dönemin ekonomik koşulları çerçevesinde yurt dışına işçi gönderimi işsizlikle mücadele etmek ve makroekonomik sorunları

hafifletmek amacıyla düşük maliyetli bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmiştir (Birerçin, 1967, s. 200). Bu süreçte Türkiye, Almanya ile ticari ilişkilerini güçlendirmeyi ve dış yardımların sürekliliğini sağlamayı hedeflemiştir. Türkiye’den Avrupa ülkelerine yönelen iş gücü göçünün temel itici faktörleri, 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrasında artan işsizlik oranları ve döviz darboğazı gibi iç ekonomik sorunlardan ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda 31 Ekim 1961 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Türk İşçilerinin Almanya’da İşe Yerleştirilmelerine Dair Anlaşma” imzalanmıştır. On iki maddeden oluşan bu anlaşma, yapılması planlanan göç hareketinin kurumsal ve hukuki çerçevesini oluşturmuştur (Uluslararası İşgücü Anlaşmaları, 2014, s. 16-19; Milliyet, 14.12.1961, s. 1). Anlaşma ile Türk vatandaşlarına Almanya’da çalışma ve geçici olarak ikamet etme hakkı tanınmış böylece Türkiye, Avrupa’daki iş gücü göçü zincirinin önemli bir halkası hâline gelmiştir.

Anlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından Türk işçiler “Kara Tren”, “Almanya Ekspresi” ve “İstanbul Ekspresi” olarak adlandırılan trenlerle Sirkeci Garı’ndan başlayan üç günlük zorlu bir yolculuğun ardından Almanya’ya ulaşmışlardır. Almanya’ya göç eden işçilerin temel amacı kısa sürede yeterli miktarda para biriktirip Türkiye’ye geri dönmektir. Yaptıkları birikimle ailelerine bir ev veya otomobil almayı, ekonomik güvence oluşturmayı ve yaşam standartlarını yükseltmeyi hedeflemişlerdir. Başlangıçta birçok işçi yeterli ekonomik birikim elde ettikten sonra ülkesine dönmeyi planlamış olsa da zamanla yaşanan sosyal, ekonomik ve hukuki gelişmeler neticesinde Almanya’da kalıcı hâle gelmiştir.

Almanya’daki Türk işçileri; Almancı, gastarbeiter, ausländer², gurbetçi, migraten³, Euro Türkler, Einwanderer⁴ gibi kavramlarla anılmaktadır. 2000’li yılların başında bu işçilerin sayısı yaklaşık 3 milyona yaklaşmış ve Almanya’daki en büyük azınlık grubu haline gelmişlerdir. Şen’in ifadesiyle (1999, s. 88) adeta “Avrupa Birliği içinde küçük bir Türkiye” olmuşlardır. Nitekim Almanya’daki Türk toplumunun özellikle üçüncü kuşaktan itibaren diaspora niteliği kazanmaya başladığı ifade edilmektedir (Alptekin, 2024, s. 14).

Mevcut literatürde 1960’lı yıllarda gerçekleşen iş gücü göçünün çoğunlukla tek taraflı bir perspektifle, yalnızca göç veren ya da göç alan ülkenin kaynakları ve basın söylemleri üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada Almanya’ya yönelen işçi göçünün her iki toplum üzerindeki etkilerinin Türk ve Alman kaynaklarından yararlanılarak disiplinler arası bir

² Ausländer: Yabancı.

³ Migraten: Göçmen.

⁴ Einwanderer: Göçmen.

bakış açısıyla analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada iş gücü göçünün sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri diyalektik bir yaklaşımla ele alınmakta; tarihsel süreçler medya temsilleri, döneme ait anılar, gazete haberleri ve arşiv belgeleri gibi farklı kaynaklar üzerinden bütüncül bir şekilde değerlendirilmektedir. Göç olgusunun iki toplum üzerindeki karşılıklı etkileşim ve uyum süreçleri temelinde incelenmesi, literatürdeki tek taraflı yaklaşımların ötesine geçerek daha kapsamlı ve karşılaştırmalı bir değerlendirme sunmaktadır.

Metodoloji

Bu çalışma, 1960–1980 yılları arasında Türkiye’den Almanya’ya gerçekleşen işçi göçünün Türk ve Alman basınındaki temsillerini incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırmada, tarihsel karşılaştırmalı yaklaşım ile nitel içerik analizi ve çerçeveleme (framing) analizi birlikte kullanılmıştır. Bu yöntemsel tercih, medya söylemlerinin yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda anlam üretim süreçleri bağlamında da analiz edilmesini mümkün kılmaktadır.

Araştırma Deseni

Çalışma, karşılaştırmalı tarihsel analiz çerçevesinde tasarlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ve Almanya’da yayımlanan gazetelerde yer alan haberler belirli bir zaman aralığında incelenmiş ve iki ülke basınının göç olgusunu nasıl farklı biçimlerde temsil ettiği analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı yaklaşım farklı ulusal bağlamlarda üretilen medya söylemlerinin benzer olayları nasıl farklı çerçevelediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece medya metinleri yalnızca bilgi aktaran araçlar olarak değil, toplumsal gerçekliği inşa eden söylemsel yapılar olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada kullanılan “diyalektik yaklaşım”, göç olgusunun yalnızca tek yönlü bir süreç olarak değil, karşıtlıklar ve etkileşimler üzerinden şekillenen dinamik bir yapı olarak ele alınmasını ifade etmektedir. Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü; ekonomik ihtiyaçlar ile toplumsal sonuçlar, geçicilik beklentisi ile kalıcılık gerçekliği ve iki farklı ulusal bağlamda üretilen medya söylemleri arasındaki gerilimler üzerinden analiz edilmiştir.

Disiplinler arası yaklaşım ise çalışmanın tarih, sosyoloji ve medya çalışmaları alanlarının kesişiminde konumlandırılmasını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, göç olgusu tarihsel bağlamı içerisinde ele alınırken göçmenlerin toplumsal konumları sosyolojik bir perspektifle değerlendirilmiş ve medya temsilleri iletişim çalışmaları çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu çok boyutlu yaklaşım, göç olgusunun yalnızca ekonomik ya da tarihsel bir süreç

olarak değil aynı zamanda söylemsel ve toplumsal bir inşa süreci olarak anlaşılmasını sağlamaktadır.

Veri Seti ve Olgusal Bilgi Kaynağı

Araştırmanın veri setini, 1961 İşgücü Anlaşması sonrasında yayımlanan Türk ve Alman gazetelerinde yer alan haberler oluşturmaktadır. Gazeteler, göç sürecindeki bürokratik prosedürler, çalışma koşulları ve resmi düzenlemeler gibi tarihsel olayların doğrulanması için “birincil belge” olarak kullanılmıştır.

Söylem Nesnesi

Gazeteler, toplumsal algının nasıl üretildiğini gösteren bir “temsil alanı” olarak analiz edilmiştir. Gazete seçimlerinde dönemin kamuoyu üzerinde yüksek etkiye sahip, farklı editoryal eğilimleri (liberal, muhafazakâr, işçi yanlısı) yansıtan yayınlar tercih edilmiştir.

Bu kapsamda Türk basınında *Cumhuriyet* ve *Akşam* gibi yaygın okuyucu kitlesine sahip, dönemin sosyal yapısını yansıtan gazeteler taranmıştır. Bu iki gazete göç başvuru sürecine ilişkin yayımladıkları yazı dizilerinde; başvuru aşamalarını, sürecin işleyişini ve karşılaşılan sorunları ayrıntılı biçimde ele almaları nedeniyle araştırmanın örnekleme kapsamında özellikle tercih edilmiştir. Alman basınında ise bölgesel (örneğin *Honnefer Volkszeitung*) ve ulusal çapta etkili (örneğin *Die Welt*, *FAZ*) gazetelerin seçilmesi, göçmen işçilerin yerel kent yaşamı ile ulusal düzeydeki “misafir işçi” politikası arasındaki farklı algılanışını (asimetrik karşılaştırma) yansıtmak amacıyla bilinçli bir örneklem tercihi olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu seçimdeki temel amaç, farklı ideolojik yelpazelerden gelen medya organlarının göçmen işçi figürünü hangi “çerçevelerle” (kurban, ekonomik aktör, entegrasyon sorunu vb.) sunduğunu karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Alman kaynaklarının sayısal çeşitliliği konunun Alman kamuoyundaki tartışılma yoğunluğunu yansıtmaya çabasıyla kaynaklanmaktadır. 1961-1980 zaman aralığı, göçün başlangıcından ekonomik kriz ve siyasi dönüşümlere kadar olan süreci kapsadığı için temel odak noktası olarak belirlenmiş; 1982 gibi bu sınırın hemen dışındaki kaynaklar ise retrospektif analizleri desteklemek amacıyla “ikincil veriler” olarak değerlendirilmiştir.

Örneklem, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu doğrultuda seçilen haberlerin aşağıdaki kriterleri karşılamasına dikkat edilmiştir:

- Türk işçi göçüne doğrudan odaklanması
- Göçmen işçilerin ekonomik, toplumsal ve kültürel durumlarını ele alması

- 1961–1980 dönemini temsil etmesi
- Farklı yıllardan ve farklı olay bağlamlarından seçilerek çeşitlilik sağlaması

Bu çerçevede oluşturulan veri seti, dönemsel değişimleri gözlemlemeye imkân tanıyacak şekilde yapılandırılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) belgeleri ve Statistisches Bundesamt verileri gibi resmi kaynaklar destekleyici veri olarak kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci ve Veri Analizi

Veriler, gazete arşivleri ve dijital veri tabanları üzerinden doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Bu süreçte ilgili Türk işçi, gastarbeiter, işçi göçü gibi anahtar kelimeler kullanılarak tarama yapılmış ve elde edilen haberler sistematik biçimde sınıflandırılmıştır.

Toplanan veriler kronolojik olarak düzenlenmiş ve analiz sürecine hazır hale getirilmiştir. Veri çeşitliliğini artırmak amacıyla farklı yıllardan ve farklı gazete türlerinden örnekler seçilmiştir.

Veriler arşiv taraması ve doküman analizi yöntemiyle derlenmiştir. Araştırmada iki aşamalı bir analiz süreci izlenmiştir.

Birinci Aşama Nitel İçerik Analizi

Bu aşamada haber metinleri açık kodlama yöntemiyle incelenmiş ve tekrar eden temalar belirlenmiştir. Elde edilen kodlar benzerliklerine göre gruplanarak tematik kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler genel olarak şu başlıklar altında toplanmıştır:

- Ekonomik çerçeve (iş gücü ihtiyacı, döviz girdisi, istihdam)
- Toplumsal/kültürel çerçeve (uyum, kimlik, kültürel farklılıklar)
- Sorun odaklı çerçeve (ayrımcılık, konut, çalışma koşulları)

İkinci Aşama Çerçeveleme (Framing) Analizi

Bu aşamada, belirlenen temalar Robert Entman’ın “çerçeveleme” (framing) analizi üzerine çapraz sorgulamaya tabi tutulmuştur. Erving Goffman (1974) ve Robert Entman (1993) tarafından geliştirildiği üzere çerçeveleme, medyanın bir sorunu tanımlarken; olayın nedenlerini teşhis etmesi, ahlaki yargılarda bulunması ve çözüm yolları önermesi sürecidir. Basın, bu süreçte gerçekliği olduğu gibi yansıtmaz; onu belirli anlam kalıplarına hapsederek yeniden inşa eder. Bu sebeple haberlerin hangi yönleri vurguladığı, hangi unsurları arka planda bıraktığı ve hangi söylemsel kalıpları kullandığı incelenmiştir (Entman, 1993, ss. 51-58). Türk

ve Alman basınının aynı olguyu hangi çerçeveler aracılığıyla sunduğu karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda çalışma, göçmenlerin “Öteki” (Simmel, 1908; Said, 1978) olarak kodlanma süreçlerini ve bu sürecin entegrasyon/asimilasyon ekseninde nasıl şekillendiğini analiz etmektedir. Medya sosyolojisi perspektifinden bakıldığında basın, işçi göçü gibi karmaşık bir toplumsal dönüşümü, okuyucunun aşına olduğu kültürel şemalarla (mağduriyet, asayiş, ekonomik yük vb.) birleştirerek anlamlı kılmaktadır.

Analiz sürecinde ayrıca zaman içindeki değişimleri gözlemlemek amacıyla bulgular dönemselsel olarak karşılaştırılmıştır. Bu sayede medya temsillerinin statik değil dinamik bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Geçerlilik, Güvenilirlik ve Sınırlılıklar

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler uygulanmıştır. Öncelikle veri çeşitliliği sağlanarak farklı kaynaklardan elde edilen bulgular karşılaştırılmıştır (triangulation). Analiz süreci açık ve sistematik biçimde tanımlanarak araştırmanın izlenebilirliği artırılmıştır.

Kodlama sürecinde tutarlılığı sağlamak amacıyla benzer içeriklerin aynı kategoriler altında değerlendirilmesine dikkat edilmiştir. Bu yaklaşım araştırmanın yorumlayıcı doğasına rağmen analitik tutarlılığını güçlendirmektedir.

Bu çalışma seçilen gazeteler ve belirli bir zaman aralığı ile sınırlıdır. Analiz, nitel yöntemlere dayandığı için yorumlayıcı bir nitelik taşımaktadır. İncelenen haberlerin tamamının dönemin tüm medya temsillerini yansıttığı iddia edilemez. Bununla birlikte çalışma derinlemesine analiz yoluyla anlamlı çıkarımlar sunmayı hedeflemektedir.

Türkiye’den Almanya’ya Yapılan İşgücü Göçünün Temelleri ve İşgücü Göçü Anlaşması

Türkiye’den Almanya’ya yönelik iş gücü göçü, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye’nin ekonomik yapısında yaşanan sorunlar ve iş gücü piyasasındaki daralmalar sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Almanya’nın yaşadığı hızlı ekonomik büyüme süreciyle birlikte artan iş gücü talebi, bu göç hareketini teşvik eden temel faktörlerden biri olmuştur. Göç sürecinin dinamikleri, yalnızca daha iyi yaşam koşullarına erişme ve ekonomik refahı artırma gibi ekonomik güdülerle sınırlı kalmamış; bireylerin kişisel hedefleri ve toplumsal beklentileri de bu süreci belirleyen önemli etkenler arasında yer almıştır. Örneğin, bazı bireyler bir otomobil sahibi olma arzusuyla göç sürecine katılırken; diğerleri dil öğrenme, eğitim alma, kültürel

birikim edinme ya da kişisel gelişim sağlama gibi hedefler doğrultusunda hareket etmiştir (Akşam, 22.09.1963, s. 4). Ancak bireysel ve kültürel motivasyonlarla Almanya’ya yönelenler oldukça sınırlı bir grubu oluşturmuş, göç kararlarını belirleyen temel faktörün ekonomik koşullar olduğu görülmüştür (Akdoğan, 05.11.1962, s. 3).

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan iş gücü anlaşmasının öncesinde de bu iki ülke arasında insan hareketlilikleri yaşanmıştır. Almanya’ya yönelik ilk hareketlilikler eğitim ve staj programları çerçevesinde yapılmıştır. 1950’li yıllarda Kiel Üniversitesi’nin girişimiyle 12 Türk lise öğrencisinin, Türkiye’deki Alman sermayeli yatırımların geliştirilmesine katkı sağlaması amacıyla Almanya’ya gönderilmesi, Türkiye ile Almanya arasındaki iş gücü hareketliliğinin başlangıcını teşkil etmiştir. Projenin beklenen sonuçlara ulaşamaması üzerine Almanya’ya giden öğrencilerin bir kısmı ülkede kalarak iş gücü açığı bulunan işletmelerde çalışmaya başlamıştır (Abadan-Unat vd., 1976, s. 28).

Almanya İş ve İşçi Bulma Kurumu (Bundesanstalt für Arbeit – BA) nun istatistiklerine göre Temmuz 1960 sonu itibarıyla Almanya’da yasal olarak istihdam edilen Türk işçi sayısı 2.495’e ulaşmıştır. Üstelik bu işçilerin yaklaşık 200’ünü kadınlar oluşturmaktadır. Aynı dönemde Alman işveren temsilcileri İstanbul’da Deutsche Verbindungsstelle adıyla gayriresmî bir büro kurmuş ve Türk özel aracılık kuruluşlarının desteğiyle işçilerin Almanya’ya gönderilmesini organize etmeye başlamıştır. Bu kuruluşun Alman işverenlere temin ettiği her işçi için 15 Alman Markı (DM) komisyon aldığı bilinmektedir (Abadan-Unat vd., 1968, s. 28). 1961 yılının haziran ayı sonuna gelindiğinde (Türk-Alman İşgücü Anlaşması’nın imzalanmasından yaklaşık üç ay önce) Almanya’da çalışan Türk vatandaşlarının sayısı 5.200’e yükselmiştir (Statistisches Bundesamt, 15.09.1964, s. 7). Almanca adı Deutsche Verbindungsstelle olan ve Türkçede Alman İrtibat Bürosu olarak anılan bu kurum, daha sonra resmî statü kazanarak Almanya’ya yönelik işçi temini ve yerleştirme sürecinin kurumsal biçimde yürütülmesini sağlamıştır.

Almanya’ya yönelik göç hareketlerinin hız kazanmasında Türkiye’de yaşanan siyasi ve hukuksal gelişmeler de etkili olmuştur. Bazı araştırmacılar 1961 Anayasası’nın sağladığı hak ve özgürlüklerin yurt dışına yönelen göç hareketlerini kolaylaştırdığını ifade etmektedir (Abadan-Unat vd., 1976, s. 35; Güven, 1977, s. 52). Özellikle anayasanın 18. maddesinde yer alan seyahat özgürlüğüne ilişkin düzenleme ile pasaport edinme süreçlerinin kolaylaştırılması sayıları artırmıştır. Bireysel girişimler ve gayriresmî kanallar aracılığıyla başlayan işçi hareketliliği, 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan Türk-Alman İşgücü Anlaşması ile resmî ve kurumsal bir çerçeveye kavuşmuştur.

Türk-Alman İşgücü Anlaşması ile iş gücü göçünün devlet denetimi altına alınması, Türk işçilerin Almanya'ya yönelen göç sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu kapsamda Almanya'da çalışmak amacıyla yaklaşık 45 bin kişi başvuruda bulunmuş; başvuruların 9 bini özel kuruluşlar aracılığıyla, 36 bini ise İş ve İşçi Bulma Kurumu üzerinden gerçekleştirilmiştir (Acar, 2023, s. 40).

BA, iş gücü temin sürecini düzenlemek amacıyla İstanbul'da "Alman İrtibat Bürosu" olarak bilinen kurumu yeniden yapılandırmıştır. Almanya'daki işverenler, ihtiyaç duydukları Türk işçilerine ilişkin taleplerini bu büro vasıtasıyla Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun İstanbul teşkilatına, oradan da ülke genelindeki tüm şubelere iletebilmiştir. Alman basınında bu kurumsal mekanizmanın işçi akışını düzenlediği ve göç sürecini hızlandırdığı yönünde haberlere yer verilmiş; özellikle İstanbul'daki büronun bir "elek" gibi çalıştığı vurgulanmıştır. Fiziksel yeterlilik, disiplin ve çalışma düzeni açısından en uygun işçilerin seçildiği ifade edilerek Alman işverenlerin güven duygusu pekiştirilmeye çalışılmıştır (Kerber, 28.03.1962, s. 8).

İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından her işçi için 'iş isteme kartı' düzenlenmiştir. Bu kartta kişilerin adı, soyadı, mesleği, eğitim durumu, askerlik ve yaş bilgileri yer almıştır. İşçiler bu karta tek bir meslek adı yazmaları konusunda bilgilendirilmiş, birden fazla meslek belirtildiği takdirde sadece ilk yazılan meslek grubu temele alınmıştır. Bu uyarılara rağmen bireylerin meslek seçimi sırasında yaptıkları hatalar ya da ihmaller, Almanya'da tahsillerine uygun olmayan işlerde çalışmak zorunda kalmalarına neden olabilmıştır. Özellikle "her işe razıyım" diyerek kendi mesleklerini yazmayan bireyler büyük sorunlarla karşılaşmışlardır. İrtibat Bürosu'na yapılan başvurular Almanya'dan gelen talepler doğrultusunda sıraya alınarak işçilerin kartları incelenmiştir. Yaş, eğitim düzeyi, iş tecrübesi gibi kriterler göz önünde bulundurularak ilk değerlendirmeler yapılmıştır. Bu seçimi geçen işçilere İş ve İşçi Bulma Kurumu şube ve büroları tarafından davetiyeler gönderilmiş; davet mektubunu alan işçilerin, mektubun gönderildiği tarihten itibaren en geç 10 gün içinde kuruma başvurmaları zorunlu tutulmuştur (Akşam, 23.09.1963, s. 4).

Almanya'ya gitmek isteyen işçilerin başvurularının yönetimi, başvuru sahiplerinin mesleklerine ve başvuru tarihlerine göre sistematik bir çerçeveye gerçekleştirilmiştir. Başvuruda bulunan her bir işçiye sıra numarası verilmiş ve bu numara, işçinin kimlik cüzdanına işlenmiştir. Meslek gruplarına yönelik farklı taleplerin varlığı nedeniyle bazı değişiklikler yaşansa da işçilerin Almanya'ya gönderilmesinde bu sıra numaraları temel alınmıştır. Alman makamlarının her meslek grubundan eşit sayıda işçi talep etmemesi ve belirli meslek gruplarına

öncelik tanınması, iş gücü talebinin sektörel dağılımında dengesizliklere yol açmıştır. İşçi seçim sürecinde özellikle talebin yüksek olduğu sektörlerde niteliklerine göre adaylar derecelendirilerek tercih edilmiş ve daha hızlı bir şekilde gönderilmişlerdir. Madencilik ve inşaat sektörleri gibi fiziksel dayanıklılık gerektiren iş kollarında yoğun işçi talebi olduğundan bu sektörlerde erkek işçiler istihdam edilmiştir. Bu sebeple kadın başvuru sahiplerinin büyük bölümü terziilik gibi daha geleneksel meslek alanlarında ya da hemşirelik gibi hizmet sektöründeki işlerde değerlendirilmiştir (Cumhuriyet, 13.08.1961, s. 1). Kadın işçilere ait başvuruların sınırlı sayıda olması nedeniyle, başvurularının ardından 10 gün kadar kısa sürelerde olumlu cevap alarak işe yerleştirildikleri gözlemlenmiştir (Marquard, 1967, s. 173). Almanya’da çalışmaya yönelik kadın işçilerin talepleri 1963 yılına kadar sınırlı kalmıştır. Kadınlar, Almanya’ya göç eden toplam işçi sayısı içerisinde yaklaşık yüzde onluk bir dilimi oluşturmuştur. 1961 yılında başvuru yapan 2.500 civarındaki kadın adaydan yaklaşık 2.000’inin Almanya’ya gönderilmiş olması, kadın adayların yerleştirilme oranının erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Genel, 2014, ss. 316, 317).

Almanya’ya çalışmak amacıyla yapılan ilk iş gücü göçü başvuruları dönemsel olarak incelendiğinde, göç hareketliliğinin en yoğun yaşandığı zamanın toplam 17.646 başvuru ile 1961 yılının temmuz ayı olduğu görülmektedir. Başvuruların coğrafi dağılımına bakıldığında ise İstanbul’un en fazla başvurunun gerçekleştiği şehir olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul’u Ankara ve Adana izlemiş; bu durum, göç sürecinin özellikle ekonomik ve demografik hareketliliğin yoğun olduğu büyük şehirlerde daha belirgin biçimde ortaya çıktığını göstermiştir (Cumhuriyet, 13.08.1961, s. 1).

Türk gençlerinin Almanya’da çalışmak amacıyla beklenenden çok daha yüksek sayılarda başvuruda bulunmaları ve göç etmeleri, ülke içinde bazı çevrelerde endişe yaratmıştır. Dönemin Türk basınında Almanya’ya yönelik göçün ağırlıklı olarak ‘nitelikli’ iş gücünün yurt dışına yönelmesi şeklinde gerçekleştiği ve bunun uzun vadede Türkiye’de iş gücü açığına yol açabileceği yönündeki kaygılar dile getirilmiştir. Bu tartışmaların yoğunlaşması üzerine İş ve İşçi Bulma Kurumu İstanbul Şube Müdürlüğü tarafından açıklama yapılarak Almanya’ya gönderilen işçilerin büyük çoğunluğunun genç ve yarı nitelikli bireylerden oluştuğu vurgulanmıştır. Söz konusu göçün Türkiye ekonomisine döviz girdisi sağlayacağı ve işçilerin yurt dışında edindikleri mesleki deneyim ile uzmanlıklarını ülkeye döndüklerinde kullanmalarının olumlu katkılar yaratacağı ifade edilerek kamuoyunda oluşan kaygıların giderilmesine çalışılmıştır (Cumhuriyet, 13.08.1961, s. 5).

İşgücü anlaşmasının imzalanmasının ardından Almanya'ya gönderilecek ilk işçi kafilesine ilişkin açıklama İstanbul'daki Alman İrtibat Bürosu'nun müdürü Herr Hans Meier tarafından Ağustos 1961'de yapılmıştır. Meier açıklamasında, 18–35 yaş aralığındaki 250 kişilik ilk kafilenin Köln'deki Ford-Taunus otomobil fabrikasında çalışmak üzere seçildiğini bildirmiştir. Açıklamada farklı kanallar aracılığıyla yapılan yaklaşık 9 bin Türk işçi başvurusunun reddedildiği ve Alman sanayicilerinin yalnızca İstanbul'da kurulan söz konusu büro üzerinden yapılan müracaatları değerlendireceği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 13.08.1961, s. 5). Duyuruda yer alan bu uyarılar, iş gücü alım süreçlerinde merkeziyetçi bir yaklaşımın benimsendiğini ve başvuruların titizlikle değerlendirildiğini göstermektedir.

1960'lı yıllarda Almanya'nın artan iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla başlatılan bu süreçte işçi olarak gitmek isteyen bireylerin başvuruları detaylı olarak incelenerek protokolda belirtilen temel koşulları sağlayıp sağlamadıkları kontrol edilmiştir. Erkekler için temel şartlardan biri askerlik görevini yerine getirmiş olmaktır. Yalnızca Sanat Enstitüsü ve Teknik Okul mezunlarına iki yoklama dönemi arasındaki süreyi aşmamak koşuluyla askerlik hizmetini tamamlamadan Almanya'da çalışma hakkı tanınmıştır. Başvuranların hürriyeti tahdit (kişiyi hürriyetinden yoksun kılma) cezasından suç kaydı bulunmaması şartı da aranmaktadır. Başvuru esnasında sabıka kaydı, kimlik cüzdanı, beş adet vesikalık fotoğraf ve sağlık raporu verilmesi zorunlu tutulmuştur (Akşam, 23.09.1963, s. 4).

Teslim edilen evraklar içerisinde en titizlikle incelenen ve önem verilen sağlık raporları olmuştur. İşçilerin sağlık durumları hem Türkiye'deki sağlık kuruluşlarından alınan raporlarla hem de Alman İrtibat Bürosu'nda görev yapan doktorlar tarafından gerçekleştirilen ayrıntılı muayenelerle değerlendirilmiştir. İşçilerin Almanya'daki iklim ve çalışma koşullarına uyum sağlayabilecek fiziksel yeterliliğe sahip olmaları temel kriter olarak belirlenmiştir. Tophane'de görev yapan Alman İrtibat Bürosu sağlık sorumlusu Dr. Schenkel'in açıklamalarına göre sağlık taramalarında işçilerin yaklaşık %10–12'sinde akciğer hastalıkları tespit edilmiş ve bu kişilerin yurt dışına çıkışına izin verilmemiştir. Sağlık muayenelerini başarıyla geçebilen işçiler için pasaport süreci başlamıştır. Pasaport başvurusu sırasında dört adet vesikalık fotoğraf, nüfus idaresince tasdikli kimlik cüzdanının aslı, askerlik durumunu gösteren askerlik şubesinden alınmış resmî mühürlü belge ve başvuru dilekçesi istenmiştir. Hazırlanan evrakların pasaport ücreti makbuzuyla birlikte Emniyet Müdürlüğü Pasaport Servisi'ne ibraz edilmesi zorunlu tutulmuştur (Akşam, 26.09.1963, s. 4).

Mesleki seçim, sağlık muayenesi, pasaport ve vize işlemleri gibi aşamaları tamamlayan işçiler, döviz yükümlülüklerini de yerine getirdikten sonra Almanya'ya gitmeye hazır olarak

değerlendirilmişlerdir. İşçilerle yapacakları işe karşılık ödenecek ücretin, fazla mesai ücretlerinin, sağlanacak sosyal yardımların ve iş tanımının açıkça belirtildiği bir iş sözleşmesi imzalanmıştır. Türkçe ve Almanca olarak hazırlanan bu sözleşmelerin üzerine yapıştırılan pulların ücretleri dahi gidecek işçiler tarafından karşılanmıştır. Tüm hazırlıkların ardından işçiler belirlenen tarihte İstanbul'da bir araya gelerek kendilerine dağıtılan bilet ve kumanyaları teslim almıştır. Hareket günü Sirkeci Garı'na gelen işçiler aralarından bir kişiyi ekip başı olarak seçmiş ve Almanya'ya doğru yola çıkmışlardır. İşçilerin yolculukları sırasında yanlarında sadece birkaç kutu konserve, peynir, zeytin, sınırlı miktarda sigara ve içki gibi temel ihtiyaçlar ile belirli bir maddi değeri aşmayan kişisel eşyaları taşımasına izin verilmiştir. Almanya'ya giden her işçinin yanında geçerli bir pasaport ve çalışma sözleşmesi bulundurması zorunlu tutulmuştur. Yolculuk sürecinin sonunda Almanya'ya varan işçilerin ikamet edecekleri yerin belediyesine kayıt yaptırmaları ve en geç üç gün içerisinde emniyet birimlerine başvurarak ikamet izni almaları gerekmektedir. Belediyeden alınması gereken vergi karnesi ve sigorta kartının işverene sunulması zorunludur (Akşam, 24.09.1963, s. 4).

İşgücü anlaşması, Türkiye ile Almanya arasındaki emek hareketliliğini başlatan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak imzalanan protokol hem içerdiği hükümler hem de uygulama süreçleri açısından çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Türk işçilerine imzalatılan sözleşmelerde görev tanımlarının ve çalışacakları sektörlerin açık biçimde belirtilmemesi, uygulamada çeşitli mağduriyetlere yol açmıştır. İşçilerin daha iyi koşullara sahip bir işe geçişlerinin kısıtlanması hareket özgürlüklerini sınırlayan unsurlardan biri olmuştur. Ücret düzenlemelerinde asgari ücretin altına düşülmeyeceği belirtilmesine rağmen Türk işçilerin haklarının yeterince gözetilmediği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Kalifiye bir Türk işçisinin saatlik ücretinin, kalifiye olmayan bir Alman işçisinin ücretiyle denk olacak biçimde belirlenmesi, protokolün eşitlik ve adalet ilkelerinden uzak olduğunu göstermiştir (Çil, 2011, s. 49).

1961 yılında imzalanan anlaşmada yurt dışına çalışmak üzere gidecek Türk işçilerin ailelerini yanlarında götürmelerine imkân tanıyan herhangi bir hüküm yer almaması önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Nitekim ilerleyen süreçte ailelerinden ayrı yaşamının yarattığı eksikliği hissetmeye başlayan işçiler, aile birleşimine yönelik isteklerini dile getirmişlerdir. İşçilerin ailelerini yanlarına alma talepleri, çalıştıkları firmaların politikalarına göre değişiklik göstermiştir. Bazı firmalar evli-bekâr ayrımı yapmazken, Alman işverenlerin çoğu özellikle de otomotiv sektöründe bulunanlar bekâr işçileri tercih etmiştir. Aile birleşimi sorununun çözümü için süreç içerisinde düzenlemeler yapılarak burada çalışan işçilere eş ve

yakınlarını ismen davet etme hakkı tanınmıştır. Davet mektubu aracılığıyla, gerekli temel prosedürleri yerine getiren işçilerin aile bireyleri, bekleme sırasına tabi tutulmadan Almanya'ya gelebilmiştir (Akşam, 26.09.1963, s. 4).

İlk göç süreçlerinin ardından ortaya çıkan sorunların çözülmesi ve uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi amacıyla Türkiye ile Almanya arasında dönem dönem görüşmeler devam etmiştir. Türk işçilerin çalışma izinlerinin süresiz olarak uzatılması, aile birleşimini desteklemek amacıyla eşlerin de çalışma hakkına sahip olması ve aile yardımı ödeneklerinin Türkiye'ye aktarılması gibi önemli düzenlemelerle 20 Mayıs 1964 Protokolü imzalanmıştır (BCA, 30.18.1.2/181.64.20:1).

Alman işverenler tarafından 1965 yılı için yaklaşık 60 bin ek işçi talebi planlanmıştır. Kadın işçilere yönelik talepte belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu durum, kadın iş gücüne yönelik memnuniyetin göstergesi niteliği taşımaktadır. Türk işçi sayısındaki artış eğilimi devamlılık göstermiştir. Türklerin Almanya'daki yabancı işçi grupları arasında üçüncü sıraya yükselme potansiyeli öngörülmüştür. Türk iş gücüne yönelik talep, diğer yabancı işçi gruplarına kıyasla daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir (Akşam, 03.02.1965, s. 3).

1965 yılında Alman İrtibat Bürosu yeni Başkanı Theodor Marquard açıklama yaparak; Türkiye'den Almanya'ya işçi gönderme süreçlerinin hızlandırılacağını ve işçilerin artık uzun süre bekletilmeyeceğini ifade etmiştir (Akşam, 03.02.1965, s. 3). İki ülke temsilcilerinin göç sürecindeki sorunları çözmek adına aldıkları tüm önlemlere rağmen işçilerin hakları beklenen ölçüde korunamamıştır. Buna rağmen 1961 İş gücü göçü anlaşması Türkiye'nin sonraki yıllarda farklı ülkelerle imzaladığı benzer protokollere model teşkil etmiş ve uluslararası iş gücü hareketliliği açısından önemli bir referans noktası olmuştur (Ünver, 2012, s. 178).

Türkiye tarafından diğer Avrupa ülkeleri ile işçi gönderimi ve istihdama yönelik anlaşmaların onay süreci de 1960'lı yılların ikinci yarısında devam etmiştir. Belçika ile yapılan anlaşma 22 Mart 1965 tarihinde onaylanmıştır. Aynı tarihte Hollanda'ya gönderilecek işçilerin belirlenmesi ve istihdamına ilişkin düzenleme de yürürlüğe girmiştir (BCA, 30.18.1.2/184.16.13: 1; BCA, 30.18.1.2/184.16.14: 1). Bu gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası iş gücü piyasasındaki etkinliğinin giderek arttığını göstermektedir.

Türk İşçilerinin Almanya'da Karşılaştığı Uyum Sorunları ve Basına Yansımaları

Basın, göçmenlere ilişkin bilgilerin kamuoyuna aktarılmasında ve göç olgusunun belirli anlam çerçeveleri içerisinde sunulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gazetelerde yayımlanan haberler, yorumlar ve araştırmalar göçmen işçilerin Almanya'daki varlığının nasıl algılandığını

ortaya koymuştur. Türkiye’den Almanya’ya yönelen işçi göçü her iki toplumda farklı yorumlara konu olmuş ve bu farklılık basın söylemlerine açık biçimde yansımıştır.

Türk basınında Almanya’ya yönelik işçi göçü, 1960’lı yıllardan itibaren ekonomik, toplumsal ve insani boyutlarıyla geniş bir şekilde ele alınmıştır. İlk yıllarda yayımlanan haberlerde Almanya’ya giden işçilerin Türkiye’deki işsizlik sorununa çözüm olabileceği ve ülkeye döviz kazandıracağı yönündeki beklentiler ön plana çıkarılmıştır. Bu yaklaşım, göçmen işçilerin Türkiye’deki toplumsal algısının büyük ölçüde ekonomik başarı ve fedakârlık söylemi üzerinden şekillenmesine katkı sağlamıştır. Basında yer alan haberler ve yorumlar, Türk işçilerinin yurt dışındaki yaşam koşullarını Türkiye’deki kamuoyuna aktarmış ve göçmen işçilerin deneyimlerinin görünür hâle gelmesine aracılık etmiştir.

Göç sürecinin ilerleyen yıllarında Türk basınında yer alan haberlerin içeriğinde belirgin bir değişim gözlemlenmiştir. Almanya’ya giden işçilerin karşılaştıkları barınma sorunları, çalışma koşullarındaki zorluklar ve zaman zaman yaşanan ayrımcılık vakaları gazetelerde daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Özellikle işçilerin yetersiz konut koşullarında yaşamak zorunda kalmaları, düşük ücretler ve çalışma hayatında karşılaşılan güçlükler Türk basınında eleştirel bir üslupla ele alınmıştır.

Türk basını aynı zamanda Almanya’daki Türk işçilerin sosyal ve kültürel uyum süreçlerine dikkat çekmiştir. İşçilerin dil sorunları, ailelerinden ayrı yaşamanın yarattığı sosyal problemler ve çocukların eğitim hayatında karşılaştıkları güçlükler gazetelerde sıklıkla ele alınmıştır. İşçilerinin yaşadıkları uyum sorunlarını anlamak için dönemin ekonomik koşullarını, kentleşme dinamiklerini ve iş gücü politikalarını birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Konut Sorunu ve Mekânsal Ayrışma

Göç sürecinde barınma, işçilerin karşılaştığı temel sosyal problem olmuştur. Savaş sırasında Alman sanayi tesislerinin büyük ölçüde ayakta kalmasına karşın, ulaşım ağları ve konut stoğu ağır yıkıma uğramıştır. Takip eden yıllarda, Alman kentlerinde konut, sosyal alan ve günlük yaşamı destekleyen altyapı hizmetlerine olan talep büyük ölçüde artmıştır (Eichengreen, 2007, s. 3). Daha çok büyük sanayi kentlerine yerleştirilen Türk işçilerin karşılaştığı önemli sorunların başında konut yetersizliği gelmiştir (Akşam, 01.09.1963, s. 4).

Konut yetersizliği sorunu Türk basınında olduğu gibi Alman basınında da sıkça yer almıştır. Basında misafir işçilerin konut koşulları sadece bireysel bir barınma meselesi olarak değil, toplumsal uyum ve kent politikalarıyla ilişkili bir sorun olarak ele alınmıştır. Örneğin “Misafir İşçiler Daire Arıyorlar” başlıklı bir haberde, farklı ülkelere gelen yaklaşık 900.000

misafir işçinin Almanya’da çalıştığı; ancak bu işçilerin büyük bir kısmının kışlalar, kamplar ve toplu konaklama alanlarında yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. Haberin devamında Alman şirketlerinin yabancı misafir işçiler için sosyal konut yönetmeliklerine uygun şekilde inşa edilmiş daireler sağlayarak bu sosyopolitik sorunun çözümüne katkıda bulunmaları gerektiği belirtilmiştir (Honnefer Volkszeitung, 08.07.1964, s. 2). Alman basını, bu durumu kentsel planlamanın başarısızlığı ve sosyal bir yük olarak çerçevelemiştir.

Alman bölgesel basınında yer alan bazı haberlerde özellikle konut piyasasında göçmen işçilere fahiş kira bedelleri uygulandığı ve bu ayrımcı uygulamaların yaygın bir sorun hâline geldiği vurgulanmıştır (Freies Wort, 24.01.1970, s. 5). Bu haberler, söz konusu ayrımcılığı sadece bireysel bir mağduriyet olarak değil, kent yaşamındaki eşitsizliğin somut bir göstergesi olarak kodlamıştır.

Karşılaştırmalı bakış, söylemsel ayrışmayı belirginleştirmiştir: Türk basını, konut meselesini işçinin gurbetteki fedakârlığı ve çekilen zorluğun göstergesi olarak kurgulamıştır. Alman basını, aynı durumu kentsel dokunun bozulması, şirketlerin sorumlulukları ve sosyal uyumun önündeki idari bir engel olarak kodlamıştır.

Bu söylemsel ayrışma, göçmen işçilerin mekândaki varlığının Türk basını için bir “hüzün ve mücadele” ögesi, Alman basını içinse “yönetilmesi gereken bir kentsel problem” olduğunu ortaya koymuştur.

İdari Süreçler, Bürokratik Engeller ve Dolandırıcılık Vakaları

1960’lı yıllarda işçi göçünün hızla artması, işçi gönderim sürecinde çeşitli idari ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Almanya’ya işçi olarak gitmek isteyenlerin yoğun taleplerine bağlı olarak oluşan uzun bekleme süreleri bazı yasa dışı faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Türk ve Alman basını, bu vakaları farklı çerçevelerle ele almıştır.

Türk basını, dolandırıcılık vakalarını işçi hakları ihlali üzerinden işlemiştir. “Mağduriyet çerçevesi” öne çıkmıştır. Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir habere göre, sahte fiş düzenleyerek işçilerin Almanya’ya gitmesini sağlayan bir şebeke ortaya çıkarılmış ve yürütülen soruşturma sonucunda söz konusu şebekenin yaklaşık bir milyon lira haksız kazanç elde ettiği tespit edilmiştir (Eriç, 02.12.1964, ss. 1-7). Gazete, işçiyi sistemin kurbanı konumuna yerleştirmiş; devleti, meşru bir koruyucu aktör olarak tanımlamıştır. Türk Başkonsolosluk raporları ise sınır dışı edilme riskini insani bir dram şeklinde yansıtmıştır.

Dolandırıcılık vakaları, Türkiye’den Avrupa ülkelerine işçi olarak gitmek isteyen bireylerin karşılaştığı ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Almanya, Avusturya ve İsviçre

gibi ülkelerde bu tür vakaların artış gösterdiği bu ülkelerin Türk Başkonsoloslukları tarafından sıkça rapor edilmiştir. Konsolosluklar, Dışişleri Bakanlığı’na ilettikleri raporlarda İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun bilgisi dışında, işçileri turist pasaportu ile yurt dışına çıkardıklarını ve Avrupa’da iş vaadiyle kandırdıklarını belirtmişlerdir. Dolandırıcılar, işçiler sınırı geçtikten sonra paralarına el koymuş ve çalışma izni bulunmayan mağdurları sınır dışı edilme riskiyle karşı karşıya bırakarak kaderlerine terk etmiştir. Bakanlık, bu tür faaliyetlerin engellenmesi ve gerekli hukuki kovuşturmaların yapılması yönünde talepte bulunmuştur (Cumhuriyet, 15.08.1965, s. 1).

Avrupa’ya çalışmak amacıyla gitmek isteyen Türk vatandaşlarını hedef alan dolandırıcılık faaliyetlerinin artması üzerine 1965 yılının sonlarına doğru, dönemin hükümeti tarafından kapsamlı bir mücadele başlatılmıştır. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü’nün öncülüğünde yürütülen toplantıda yurt dışına işçi gönderme süreçlerinde düzeni sağlamak ve mağduriyetleri önlemek amacıyla bir dizi tedbir alınmıştır. Bu tedbirler çerçevesinde yurt dışına işçi olarak çıkış işlemlerinin yalnızca İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla gerçekleştirilmesi zorunlu hale getirilmiştir. İşçi sevk işlemlerinde ilgili kurallara ve uluslararası anlaşmalara aykırı faaliyetlerde bulunan kişi ve firmaların isimleri de Dışişleri Bakanlığı tarafından kamuoyuna açıklanmıştır (Cumhuriyet, 29.09.1965, s. 7). Türk hükümetinin 1965’te aldığı tedbirler, göç sürecinin meşruiyetini tesis etme çabası olmuştur.

Alman basını, aynı vakaları “yönetmel sorun çerçevesi” içine yerleştirmiştir. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesindeki 16 Kasım 1971 tarihli “Misafir işçi olmak kaderdir” başlıklı haber, durumu bürokratik tikanıklığın sonucu olarak yansıtmıştır. Alman basını, dolandırıcılık olaylarını göçmen işçilerin kent dokusundaki görünürlüğü bağlamında tartışmış, bürokrasi üzerindeki yükü vurgulamıştır.

Karşılaştırmalı bakış, iki ülke basını arasındaki farkı belirginleştirmiştir: Türk basını, “vatan evladının uğradığı haksızlık” vurgusuyla hukuki adalet arayışını merkeze almıştır. Alman basını ise olayları “sistemin işleyişini zorlaştıran asayiş ve bürokrasi sorunu” koduyla yansıtmıştır. Bu söylemsel ayrışma, göç sürecinin iki toplumun kolektif hafızasındaki farklı anlam katmanlarını ortaya koymuştur.

Sosyal Haklar, Çalışma Koşulları ve Sendikal Örgütlenme

Basına yansıyan önemli noktalardan bir diğeri işçilerin çalışma yaşamındaki konumları ve sosyal haklarının korunmasına yönelik düzenlemeler olmuştur. İşgücü anlaşması aracılığıyla işçilerin çalışma koşulları belirlenmiş; ücret düzenlemeleri, yıllık izin hakları, sosyal güvenlik

uygulamaları ve işçi temsilciliği gibi alanlarda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Anlaşmada işçi ve işveren arasında yaşanabilecek problemlerin çözümü için iş mahkemelerine başvuru hakkı tanınmıştır. Ancak mahkemeye başvurmadan önce, tarafların son bir kez uzlaşma görüşmesi yapması kararlaştırılmıştır. Türk işçileri ile Alman işverenler arasındaki anlaşmazlıkların önemli bir kısmı dil farklılığından kaynaklanmıştır. Bu tür durumlarda işçiler tarafından seçilen ve onların bireysel sorunlarıyla ilgilenerek çözüm üretmekle yükümlü olan işçi temsilcilerinin devreye girmesi beklenmiştir (Akşam, 29.09.1963, s. 4).

İşçilerin en temel haklarından biri olan grev, Almanya’da daha iyi çalışma koşulları elde etmek amacıyla tüm işçiler için yasal bir hak ve meşru bir mücadele yöntemi olarak kabul edilmekteydi. Ancak grev kararı yetkili sendikanın onayına bağlıydı ve sendikanın desteği olmaksızın greve katılan işçiler işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilmekteydi. Almanya’ya gelen “Gastarbeiter” (misafir işçiler) de hukuken Alman işçileriyle aynı çalışma ve sendikal haklara sahip olmalarına rağmen dil sorunu, bilgi eksikliği gibi nedenlerle bu haklardan fiilen yararlanma oranları sınırlı kalmıştır (Akşam, 29.09.1963, s. 4). Bu durumun en belirgin sonuçlarından biri, kadın işçilerin erkek işçilere kıyasla daha düşük ücretlerle çalıştırılması olmuştur. Kadın işçiler, gelirlerini artırabilmek amacıyla çoğu zaman fazla mesai yapmak zorunda kalmıştır. Türk işçilerinin sosyal hakları konusunda yeterli bilinç düzeyine sahip olmamaları; sendikal katılımın düşüklüğü ve hak arama mekanizmalarının etkin kullanılmaması gibi sonuçlar doğurmuştur (Karutz, Die Welt, 06.04.1970, s. 4).

Türk işçilerinin diğer ülkelerden gelen işçilere kıyasla daha verimli çalışmaları ve buna rağmen daha düşük ücretleri kabul etmeleri, Alman işverenlerin Türk işçileri tercih etmelerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Çünkü yoğunlukla kırsal kesimden gelen bu insanlar mesai, çalışma güvenliği, sosyal haklar gibi birçok kavramla yeni tanışıyorlardı. Ayrıca dil bilmeme problemi yüzünden işçiler, haklarını takip etmede ve korumakta zorlanmışlardır (Köktaş, 1966, s. 158; Die Welt, 02.07.1970, s. 12; Der Tagesspiegel, 02.07.1970, s. 7).

Yabancı bir ülkede çalışma ve sosyal haklar konusunda bilgi eksikliği başlangıçta hak arama davranışlarını sınırlasa da deneyim kazandıkça işçiler hem bireysel hem de kolektif olarak haklarını koruma ve geliştirme çabalarına katılmışlardır (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12.12.1973, s. 5). Çalışma koşulları, sosyal haklar ve göçmen işçilerin karşılaştıkları sorunlar konusunda farkındalığın artması, Türk işçiler arasında dernekleşme ve örgütlenme eğilimlerini güçlendirmiştir. Alman basınında “Türkler artık tek sesle konuşuyor” başlığıyla yayımlanan haberde, farklı şehirlerde faaliyet gösteren Türk işçi derneklerinin bir araya gelerek çatı niteliğinde bir örgüt kurdukları belirtilmiştir (Soester Anzeiger, 28.02.1977, s. 3).

Türk basını, sendikal örgütlenmeyi ve hak arayışını bir “millet evladının hakkını yedirmeme” ve “adalet mücadelesi” olarak çerçevelemiştir. Alman basını, bu süreci “endüstriyel işleyişin bir parçası” ve “yapısal entegrasyon” olarak kodlamıştır. Türk basınındaki mağduriyet ve direnç vurgusu, işçinin “misafir” statüsündeki kırılganlığını yansıtmıştır. Alman basınındaki verimlilik ve sistem vurgusu, göçmen varlığını “yönetilmesi gereken bir iş gücü” olarak tanımlamıştır. Bu söylemsel ayrışma, Türk işçilerin “emek sunan” kimliğinden “hak talep eden özne” kimliğine geçişini, iki toplumun farklı değer yargılarıyla anlamlandırdığını kanıtlamıştır.

Çocuklar, Eğitim ve Gelecek Kaygısı

Alman basınında yer alan haberlerde öne çıkan konuların başında, Türk işçilerin çocuklarına ilişkin sorunlar gelmektedir. Bu sorunlardan en belirginini Almanya’da yürürlükte olan gelir vergisi sistemi kapsamında uygulanan “Kindergeld” (çocuk parası) ödemelerinden kaynaklanmıştır (Akşam, 01.10.1963, s. 4). “Doğu Berlin Üzerinden Çocuk Yardımı Dolandırıcılığı” gibi haberlerde, söz konusu yardımlar üzerinden gerçekleştirildiği iddia edilen dolandırıcılık vakalarına sıkça yer verilmiştir (Wirtschaftswoche, 28.01.1977, s. 22). Bunun yanı sıra Alman basınında, Türk çocuklarının eğitim sistemi içerisinde karşılaştıkları sorunlara da geniş yer ayrılmıştır. Dil yetersizliği, kültürel uyum güçlükleri ve eğitim sistemine geç yaşta dâhil olma gibi faktörlerin, çocukların akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır. Örneğin Die Welt gazetesinde yayımlanan bir haberde çocukların hem Almancada hem de kendi ana dillerinde yeterli okuma yazma becerisi kazanamadan ve diploma alamadan okulu terk ettiği yer almıştır (Die Welt, 28.03.1979, s. 11).

Türk basını, çocukların eğitimini ve sosyal haklarını “aile bütünlüğü” ve “gelecek teminatı” olarak kurgulamıştır. *Akşam* gibi yayınlarda, çocuk parası (*Kindergeld*) ödemeleri, işçinin emeğinin yasal bir karşılığı ve ailenin refah hakkı olarak savunulmuştur. Eğitim sorunları ise “dil engeli” ve “Alman eğitim sisteminin dışlayıcılığı” üzerinden ele alınmıştır. Türk basını, çocukların okulda yaşadığı başarısızlıkları sistemin bir “entegrasyon kusuru” olarak tanımlamış; bu çocukları, gelecekte iki kültür arasında köprü kuracak birer “vatan evladı” olarak konumlandırmıştır.

Alman basını, aynı süreci “mali yük” ve “sistemsel uyum sorunu” eksenine taşımıştır. *Wirtschaftswoche* gibi yayınlarda çocuk yardımları, “suistimal edilebilir bir kaynak” veya “bürokratik bir açık” olarak tartışılmıştır (Wirtschaftswoche, 1977). Eğitim tartışmaları ise pedagojik bir destek arayışından ziyade, “dil bilmeyen çocukların sınıf verimini düşürmesi”

veya “Alman eğitim sistemine yük olması” bağlamında çerçevelenmiştir. Alman basını, eğitim sorunlarını işçilerin “toplumsal uyum kapasitesi” ile ilişkilendirerek, sorunu pedagojik olmaktan çok, sosyoekonomik bir yük olarak kodlamıştır.

Türk basını, çocukları “gurbette büyüyen bir gelecek” ve “korunması gereken bir hak sahibi” olarak çerçevelemiş; yaşanan sorunları “fırsat eşitsizliği” olarak tanımlamıştır. Alman basını ise, çocukların varlığını “mali bir külfet” ve “eğitim sisteminde bir uyum engeli” olarak kodlamıştır. Türk basını çocuk haklarında “geleceğin güvencesini” görürken, Alman basını “sistemin sürdürülebilirliğine yönelik bir meydan okuma” görmüştür. Bu söylemsel ayrışma, Türk göçmen çocuklarının Alman toplumundaki varlığının, “misafir” statüsünün sonu ve “kalıcı bir toplumsal gerçeklik” olarak iki farklı toplumsal hafızada nasıl çatıştığını açıkça ortaya koymuştur.

Kültürel Uyum, Dini Hassasiyetler ve Günlük Yaşam

Basında, Türk işçilerin çalışma koşulları çerçevesinde sosyal hakların yetersizliğinden kaynaklanan sorunların yanı sıra, iş ortamlarında kültürel farklılıklardan kaynaklanan uyum problemleri de önemli bir yer tutmuştur. Özellikle yemek kültürü, beslenme alışkanlıkları ve sofr düzeni gibi günlük yaşamın sıradan ancak kimlik inşasında önemli yere sahip unsurları, uyum sürecinde belirgin gerilim alanlarından biri hâline gelmiştir. İslam dininde domuz etinin haram kabul edilmesi gibi dinî bağlayıcılıklar işçilerin kültürel kimliğini korumasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Yemek kültüründeki belirgin farklılıklardan biri de Türk işçilerin temel beslenme kaynaklarından olan ekmeğin Almanlar tarafından az tüketilmesi olmuştur. Yemeklerde haşlanmış patates gibi farklı besinlerin ağırlıkta olması, Türk işçiler için alışılması güç bir durum yaratmıştır. Türk işçilerin yemek konusundaki çekincelerinin yetersiz beslenmelerine yol açtığını ve bunun sağlıkları üzerindeki olumsuz etkilerini gözlemleyen bazı Alman firmaları alternatif yemek listeleri düzenlemiştir. Geleneksel Türk yemeklerinin hazırlanması için aşçıların istihdam edilmesi, etlerin temini ile hazırlanma süreçlerinde Türk işçi temsilcilerinin onayının alınması gibi uygulamalara da gidilmiştir (Die Zeit, 06.10.1964, s. 13; Der Spiegel, 17.07.1964, s. 42).

Türk işçilerin dini hassasiyetler bağlamında karşılaştıkları sorunlardan biri de ibadetlerini yerine getirebilecekleri uygun koşulların bulunmamasıdır. Örneğin, dini vecibelerini yerine getirme konusunda cami ve imam eksikliği gibi sorunlarla karşılaşan Münih’teki Türk işçiler, kendi aralarında para toplayarak bir cami inşa etmek için girişimde

bulunmuşlardır. Ancak Münih Belediyesi kentin büyük ölçüde Katolik nüfusu barındırdığını belirterek cami inşasına izin vermemiştir. Türk işçiler, bu engeller karşısında geri adım atmamış, yerel bir gazeteye başvurarak taleplerini ve karşılaştıkları güçlükleri dile getirmişlerdir. Gazetenin belediyeyi eleştirmesi ve işçileri destekleyen yayınlar yapması üzerine belediye, cami inşasına izin vererek ibadethanelere tanınan vergi muafiyetinden faydalanma hakkı da tanımıştır (Akşam, 02.09.1963, s. 3).

Alman gazetelerinde hükümetin entegrasyon politikalarının olumlu sonuçlarına ilişkin haberlere sıkça yer verilmiştir. Örneğin, “Misafir İşçiler, Biz Farkında Bile Olmadan Göçmen mi Oluyorlar?” başlıklı haberde, İtalyan, Yunan ve Türk işçilerin Almanya’ya büyük ölçüde uyum sağladıkları vurgulanmıştır. Haberde, misafir işçilerin ailelerini Almanya’ya getirme veya burada kalıcı bir yaşam kurma yöneliminin yalnızca yüksek ücretlerle açıklanamayacağı; Alman bürokrasisinin disiplinli, düzenli ve yolsuzluk iddialarından uzak işleyişinin de ülkeyi cazip kıldığı iddia edilmiştir. Ayrıca Almanya’da birkaç yıl çalışan, düzenli bir konaklama imkânına sahip kişilerin, geldikleri ülke ne olursa olsun Alman toplumuna uyum sağlama ve asimilasyon kapasitesine sahip olduklarının kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Honnefer Volkszeitung, 01.12.1965, s. 2).

Dillerini bilmedikleri, dinî ve kültürel açıdan kendilerine oldukça yabancı bir ülkeye çalışmak amacıyla gelen Türk işçilerin en önemli motivasyon kaynaklarından biri Türkiye ile olan bağlarını sürdürme isteğiydi. Uluslararası telefonların oldukça masraflı ve sınırlı erişime sahip olduğu bu dönemde Ankara Radyosu’nun kısa dalga yayınları Türkiye’deki gelişmelerden haberdar olmanın başlıca araçlarından biri olmuştur. Ancak teknik sınırlılıklar nedeniyle radyonun sinyali Almanya’da her zaman net alınamıyordu. Bu nedenle Budapeşte’nin Türkçe yayın yapan radyosu ek bir bilgi kaynağı olarak kullanılıyordu. Almanya’daki Türk işçiler tarafından Türkiye’ye gönderilen şikâyet mektuplarında iletişim sorunları sıkça dile getirilmiştir (Özakman, 1967, ss. 154-155).

Alman hükümetinin Türk işçilerinin enformasyon ihtiyacını gidermeye dönük olumlu teşebbüsleri mevcuttur. “Almanya hükümeti Türkçe gazete çıkaracak” (Cumhuriyet, 10.05.1963, s. 1) başlığı kullanılarak verilen haberde, Alman Basın-Yayın Dairesi tarafından “Anadolu” ismiyle bir gazetenin hayata geçirileceği duyurulmuştur. Bu gelişmeden övgü ile söz eden Cumhuriyet’in, çıkacak gazetenin “çift dilli” olacağı ve her iki memleketten de siyasal, sosyal, kültürel, spor vb. gelişmelerin gurbetçilerle paylaşılacağı belirtilmiştir.

Göç sürecinin erken dönemlerinde Alman toplumunun Türk kültürüne ilişkin bilgi düzeyinin sınırlı olması bazı önyargılı tutum ve davranışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Türk aile yapısı ve yaşam tarzına dair yanlış algılar, zaman içerisinde doğrudan yaşanan deneyimlerle düzelmiş ve iki taraf arasında daha sağlıklı bir iletişim zemininin oluşmasına imkân tanımıştır. Alman kamuoyunun misafir işçilere yönelik bakış açısını ortaya koyan kaynaklardan biri basında yayımlanan anket sonuçlarıdır. Nitekim Honnefer Volkszeitung gazetesi “Misafir İşçiler Kızlarımızın Peşinden Koşuyor” başlıklı bir haberde bu tür bir anketin sonuçlarına yer vermiştir (04.10.1966, s. 1).

Gazete haberinde, Bad Godesberg Uygulamalı Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen temsili bir anketin sonuçları üzerinden Alman kamuoyunun misafir işçilere yönelik değerlendirmelerine yer verilmiştir. Ankette dile getirilen en yaygın eleştirilerden biri misafir işçilerin “aşırı gürültücü” oldukları yönündedir. Ayrıca Alman nüfusun yarısından fazlası misafir işçilerin Alman kadınlarıyla (eşlerimizle ve kızlarımızla ifadesi dikkat çekicidir) ilişki kurmaya çalıştıkları yönünde cevap vermiştir. Katılımcıların yüzde 40’ından fazlası misafir işçilerin boş zamanlarını değerlendirme konusunda sorun yaşadıklarını veya zaman zaman kavga ve şiddet olaylarına karıştıklarını ifade etmiştir. Ankette misafir işçilere atfedilen bazı olumlu özellikler de dikkat çekmektedir. Almanların yaklaşık dörtte üçü misafir işçilerin ailelerine bağlı olduklarını belirtirken, üçte ikisi onların tutumlu olduklarını, yüzde 46’sı ise çalışkan olduklarını vurgulamıştır (Honnefer Volkszeitung, 04.10.1966, s. 1).

Alman basınında Türk işçilerin kazançlarını büyük ölçüde Türkiye’ye göndermeleri de zaman zaman eleştirel bir çerçevede ele alınmıştır. Frankfurter Neue Presse gazetesinde yayımlanan “Türkiye’ye Daha Fazla Para Akıyor” başlıklı haberde, misafir işçilerin Türkiye’ye gönderdikleri para miktarının 1973 yılından sonra ilk kez yeniden artış gösterdiği ve yalnızca yılın ilk yarısında yaklaşık 2,8 milyar Alman Markı’nın Türkiye’ye transfer edildiği belirtilmiştir (Frankfurter Neue Presse, 22.08.1979, s. 4). “Türkler Paralarıyla Ne Yapıyor?” başlıklı bir başka haberde de Türk işçilerin kazançlarını Almanya yerine Türkiye’de değerlendirmeleri eleştirel bir üslupla tartışılmaktadır (Unser Pütt, 1965, s. 12). Türkiye’de yayımlanan bazı gazetelerde ise para transferleri sırasında Alman bankalarının aldığı yüksek komisyonlara dikkat çekilmektedir (Akşam, 27.08.1963, s. 3). Bu tür haberlerde göçmen işçilerin Almanya ekonomisine yeterince entegre olmadıkları yönünde bir algı oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Oysa söz konusu para transferleri hem Türkiye ekonomisi açısından önemli bir döviz kaynağı oluşturmuş hem de göçmen işçilerin aileleriyle olan ekonomik bağlarını sürdürmelerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Özellikle 1960’lı yılların sonlarına doğru Türk işçi göçünün yoğunlaşmasıyla birlikte Alman basını bu gelişmeye giderek daha fazla yer vermeye başlamıştır. Temmuz 1970’te yayımlanan bazı haberlerde Berlin’de yaşayan yabancı nüfusun yaklaşık 111.000’e ulaştığı ve bu nüfusun önemli bir bölümünü Türklerin oluşturduğu belirtilmektedir (Die Welt, 16.07.1970, s. 12; Der Tagesspiegel, 16.07.1970, s. 9). 1973 yılında Almanya’nın yabancı işçi alımını resmen durdurmasına rağmen aile birleşimleri ve görece yüksek doğum oranlarıyla Türk nüfusu artış eğilimini sürdürmüştür. Özellikle Berlin-Kreuzberg gibi semtlerde yabancı genç nüfusun önemli bir kısmının Türk kökenli olduğu gözlemlenmiştir (Stuwe, 1982, s. 9).

1970’li yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve artan işsizlik oranlarıyla birlikte göçmen işçilere yönelik toplumsal algıda önemli değişimler yaşanmıştır. Ekonomik daralma sürecinde yabancı işçiler kamuoyunda işsizlik ve çeşitli sosyal sorunların başlıca sorumluları olarak gösterilmeye başlanmış ve bu durum basın söylemine de yansımıştır. Alman basınında yer alan haberler göçmen işçilere yönelik eleştirel ve sorunlaştıracı bir dil kullanmıştır. Nitekim Süddeutsche Zeitung gazetesinde yayımlanan “Kreuzberg’de koyunlar koktuğunda” başlıklı haberde Türk misafir işçilerin yoğun varlığının “harap durumdaki işçi mahallelerinde yabancı düşmanlığını artırdığı” yönünde ifadeler yer verilmiştir (Süddeutsche Zeitung, 07.08.1973, s. 8).

1970’li yıllarda gazetelerde göçmen karşıtı söylem güçlenmiştir. Alman basınındaki bu söylemsel dönüşüm, zamanla yabancı düşmanlığının toplumsal düzeyde yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Mayıs 1976’da Türk Konsolosluğu’na yönelik gerçekleştirilen molotof kokteyli saldırısı gibi olaylar bu gerilimin somut örnekleri arasında yer almıştır (Kölnische Rundschau, 18.05.1976, s. 14). Haziran 1976’da Türkiye Garanti Bankası’nın Almanya’daki şubelerine yönelik bombalı saldırılar da söz konusu gerilimin ulaştığı boyutu göstermiştir (Neue Zürcher Zeitung, 01.06.1976, s. 2).

Türk işçilerin mağduriyetlerinin anlatıldığı haberlerin bir kısmında dahi kullanılan dil, yaşanan mağduriyetleri öne çıkarmaktan ziyade göçmen varlığını sorunlaştıran bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin Berliner Morgenpost gazetesinde yayımlanan “Dolandırılan Türk İşçiler Bugün Berlin’i Terk Etmeli” başlıklı haberde kullanılan üslup, mağduriyetin nedenlerini tartışmak yerine göçmen varlığını problemlili bir unsur olarak sunmaktadır (Berliner Morgenpost, 21.08.1970, s. 5).

Alman basınında veya kamuoyunda Türk işçilere yönelik olumsuz çıkan söylemler, Türkiye’deki gazetelerde tepkiyle karşılanmış ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkiler

bağlamında değerlendirilmiştir. Özellikle yabancı düşmanlığına yönelik olaylar ve Türk işçilere yönelik saldırılar, Türk basınında geniş yer bulmuş ve bu tür gelişmeler kamuoyunda endişeyle karşılanmıştır.

Alman basınında Türk göçmen işçilerin temsiline bakıldığında, bu söylemin zaman içerisinde değişken ve çok katmanlı bir yapı sergilediği görülmektedir. 1970’li yıllarda Alman basınında sıklıkla işlenen konulardan biri de “geri dönüş” olgusu olmuştur. Bazı gazetelerde Türkiye’ye dönen işçilerin Anadolu’daki köylerinde “kahraman” gibi karşılandıklarını vurgulayan haberler yayımlanmış ve geri dönüş süreci olumlu bir seçenek olarak vurgulanmıştır (Neue Ruhr Zeitung, 15.07.1970, s. 3).

Basın organları, haber dili ve seçilen temalar aracılığıyla göçmen işçilerin toplum içerisindeki konumunu belirli anlam çerçeveleri içerisinde sunmuş; böylece kamuoyunun göçmenlere yönelik tutumlarının oluşmasında etkili olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde Türk ve Alman basınında Türk işçi göçünün temsili, göç olgusunun iki farklı toplumsal perspektiften nasıl anlamlandırıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Türk basını göçü büyük ölçüde ekonomik fırsatlar, işsizliğin azaltılması ve yurt dışından sağlanan döviz gelirleri bağlamında olumlu bir gelişme olarak sunarken, Alman basını göçmen işçilerin artan nüfusu ve kent yaşamına etkileri üzerinden daha eleştirel ve zaman zaman sorunlaştırıcı bir söylem geliştirmiştir. Bu farklı söylem biçimleri, misafir işçi programının başlangıçta geçici bir iş gücü politikası olarak tasarlanmış olmasına rağmen zamanla kalıcı bir göç olgusuna dönüşmesinin iki ülkede nasıl yorumlandığını da göstermektedir.

Bakış açılarında dönem dönem oluşan farklılıklara rağmen her iki ülke basını da göçmen işçilerin karşılaştıkları sorunlara oldukça fazla yer vermiştir. Konut yetersizliği, çalışma koşullarındaki güçlükler, eğitimde yaşanan uyum sorunları ve sosyal haklara ilişkin tartışmalar hem Türk hem de Alman basınında gündeme taşınmıştır. Bu haberler göçmen işçilerin yaşam koşullarının kamuoyunda görünür hâle gelmesine katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü, 1960–1980 döneminde yalnızca iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen bir iş gücü hareketliliği değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve demografik etkileri olan çok boyutlu bir tarihsel süreçtir. Göç olgusu hem Türkiye’de hem de Almanya’da farklı toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlere yol açmış; iki toplum arasındaki etkileşim ve karşılıklı uyum süreçlerini görünür hâle getirmiştir.

Başlangıçta geçici bir “iş gücü temini” olarak tasarlanan bu hareketlilik, zamanla kalıcı ve çok katmanlı bir toplumsal yapıya evrilmiştir. Gastarbeiter statüsüyle Almanya'ya dahil olan Türk işçiler, ülkenin savaş sonrası sanayileşme hamlesinde kritik bir rol üstlenirken; kurumsal entegrasyon mekanizmalarının yetersizliği, yapısal uyum sorunlarını derinleştirmiş, toplumsal dışlanma dinamiklerini tetiklemiştir.

Alman devlet politikaları, entegrasyondan ziyade “fonksiyonel uyum” hedeflemiş; göçmenleri Alman kültürüne tam asimilasyon sağlanamadığı sürece “öteki” konumunda tutmuştur. Araştırma bulguları, göçmenlerin karşılaştığı sorunların bireysel adaptasyon güçlüklerinden ziyade; konut yetersizliği, yüksek riskli iş kollarına yönlendirilme, sosyal haklara erişim sınırlılıkları gibi yapısal faktörlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu “fonksiyonel uyum” önceliği, sosyal temas kanallarını daraltmış, karşılıklı önyargıları pekiştirmiş ve toplumsal entegrasyonu geciktirmiştir.

Medya temsilleri, bu göç olgusunu iki farklı ulusal bağlamda yeniden inşa etmiştir. Türk basını, göçmen işçiyi mağduriyet, fedakârlık ve emek ekseninde konumlandırarak “korunması gereken bir özne” olarak çerçevelemiştir. Buna karşın Alman basını, göçmen varlığını yönetilmesi gereken bir sosyal mesele; işçiyi ise ekonomik bir işlev ve kentsel düzen unsuru olarak kodlamıştır. Özellikle 1970’lerin ekonomik kriz dönemlerinde, Alman basınında göçmenleri toplumsal sorunların kaynağı olarak yansıtan sert söylemler, yabancı düşmanlığının kamusal alanda görünürlük kazanmasına zemin hazırlamıştır. Almanya’nın bu yıllarda uyguladığı geri dönüşü teşvik eden politikalara rağmen misafir işçilerin yerleşikliği kalıcı hâle gelmiştir. Almanya’nın göçmenlerin toplumsal entegrasyonuna uzun süre sistemli bir yaklaşım geliştirmemesi göçmenler arasında kuşaklar arası farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. İlk kuşak işçilerin geçicilik varsayımıyla şekillenen deneyimi, ikinci ve üçüncü kuşakta kimlik, aidiyet ve toplumsal konumlanma tartışmalarına dönüşmüştür.

Bu çalışma, göçmen işçilerin ekonomik aktörlüğün ötesinde; hak arama süreçleri, örgütlenme pratikleri ve kimlik inşasıyla toplumsal dönüşümün asli bileşenleri olduğunu kanıtlamaktadır. Basın söylemleri arasındaki bu keskin ayrışma, her iki toplumun değer sistemlerindeki farklılığı ve göç olgusunun ulusal bağlamlarda nasıl yeniden tanımlandığını göstermektedir. Sonuç olarak, Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü; ekonomik zorunluluklar, toplumsal dönüşümler ve söylemsel üretimlerin iç içe geçtiği dinamik bir süreçtir. Medyanın bu süreçteki yapılandırıcı rolü göz önüne alındığında; dengeli temsil ve kapsayıcı politikalar, göçün toplumsal etkilerini yönetmede temel belirleyici konumundadır.

EXTENDED ABSTRACT

Labor migration from Turkey to Germany, institutionalized through the bilateral Labor Recruitment Agreement signed in 1961, represents one of the most significant migration movements in modern Turkish history. This process not only transformed the demographic and socioeconomic structures of both countries but also generated long-term cultural, political, and social consequences that continue to shape migration debates today. Initially designed as a temporary labor mobility scheme intended to satisfy Germany's growing labor demand during the post-war economic boom, migration gradually evolved into a permanent settlement process involving family reunification, community formation, and the emergence of transnational identities. Within this context, the present study aims to analyze labor migration from Turkey to Germany between 1961 and 1980 through a comparative examination of Turkish and German press representations. The research conceptualizes migration not merely as an economic phenomenon but as a multidimensional process shaped by media discourse, public perception, institutional frameworks, and historical developments.

The study is theoretically grounded in migration studies and media sociology. In explaining the causes of migration, it primarily draws upon push–pull theory, which emphasizes the interaction between conditions in sending and receiving countries. During the 1960s and 1970s, Turkey experienced a number of structural challenges, including unemployment, rapid population growth, rural poverty, and limited industrial development. These conditions functioned as powerful push factors encouraging labor migration abroad. In contrast, West Germany's rapid economic expansion, commonly associated with the post-war economic miracle, created substantial labor shortages in industrial sectors and served as a major pull factor for foreign workers. The study further employs framing theory, particularly the contributions of Erving Goffman and Robert Entman, to examine how media organizations construct and communicate meanings related to migration. Framing theory suggests that media do not simply reflect reality but actively shape public understanding by selecting, emphasizing, and interpreting specific aspects of social phenomena.

Methodologically, the research adopts a qualitative design combining document analysis with historical-comparative inquiry. Newspaper articles, reports, editorials, and opinion columns published in Turkish and German newspapers between 1961 and 1980 constitute the primary data set. Sources were selected through purposive sampling to ensure representation of different political positions, ideological orientations, and historical periods. The analysis was conducted in two stages. First, the collected material was classified into three

broad thematic categories: economic frames, socio-cultural frames, and problem-oriented frames. Second, framing analysis was employed to identify how migration and migrant workers were defined, evaluated, and represented within each national media context. This methodological approach enables a systematic comparison of media narratives while situating them within broader historical and social developments.

The findings reveal substantial differences in the ways migration was represented in Turkish and German press. Turkish newspapers predominantly portrayed labor migration as a positive economic opportunity. News coverage frequently emphasized employment prospects, remittances sent to Turkey, and the contribution of migrant workers to national economic development. Migrants were often depicted as hardworking individuals making sacrifices for their families and for the economic well-being of the country. However, as migration became more permanent and the realities of life in Germany became increasingly visible, Turkish media gradually expanded its focus to include social and economic difficulties faced by migrant workers.

German press, by contrast, generally framed migration within the context of social integration, urban management, labor market dynamics, and public order. While migrant workers were recognized as an essential component of Germany’s economic growth, media coverage often emphasized the challenges associated with increasing foreign populations. Discussions concerning housing shortages, cultural differences, education, and integration became increasingly visible throughout the period under examination. Particularly during the economic downturn of the 1970s, media narratives became more critical and occasionally exclusionary.

The study further demonstrates that media discourse evolved in response to changing socioeconomic and political conditions. During periods of economic prosperity, migration was generally framed in pragmatic and economically beneficial terms. However, economic crises, labor market pressures, and social concerns altered the tone of media coverage. German newspapers increasingly associated migration with broader debates concerning social cohesion and national identity, whereas Turkish newspapers focused more strongly on the protection of migrant rights and the responsibilities of both Turkish and German authorities toward migrant communities.

Findings documenting the everyday experiences of Turkish migrant workers in Germany revealed that language barriers limited social participation and occupational mobility,

while cultural differences made migrant life more challenging. Housing shortages often forced workers to live in overcrowded accommodations, and access to social rights remained limited. Over time, migrant workers built social networks, joined trade unions, and engaged in collective action. These developments contributed to improvements in working conditions and expanded access to legal and social protections.

Another important finding concerns the transformation of labor migration from a temporary labor recruitment policy into a permanent migration structure. While first-generation migrants generally maintained expectations of eventual return, family reunification policies and long-term residence patterns encouraged permanent settlement. Subsequent generations developed more complex forms of identity and belonging shaped by both Turkish and German cultural contexts. This transformation exposed the limitations of short-term migration policies and demonstrated the necessity of comprehensive integration strategies capable of addressing long-term social realities.

In conclusion, labor migration from Turkey to Germany should be understood as a multidimensional historical process extending far beyond economic considerations. The migration experience was shaped by structural economic conditions, institutional arrangements, media representations, and everyday social interactions. The comparative analysis of Turkish and German press demonstrates that migration was framed differently according to national priorities, political contexts, and societal concerns. These divergent representations influenced public perceptions and contributed to the social positioning of migrant communities. By integrating historical analysis, migration theory, and media discourse analysis, this study contributes to the broader literature on migration and media studies while emphasizing the importance of balanced media representation and inclusive policy approaches in contemporary migration governance.

EK-1. Almanlar, alacakları işçinin sağlığına çok dikkat ederler. (1963, 26 Eylül), *Akşam*.

EK-2. "Misafir İşçiler, Biz Farkında Bile Olmadan Göçmen mi Oluyorlar?". Peter Tyroller untersucht Fragen, die sich durch die Gastarbeiter stellen: Zukünftige Deutsche zur Auswahl? (1965, 1 Aralık). *Honnefer Volkszeitung*.

EK-3. 28 Ağustos 1973. Köln-Niehl'deki Ford fabrikalarında gerçekleşen grev sırasında grev liderlerinden Baha Türgün, elinde megafonla. Fotoğraf: <https://domid.org/en/news/wildcat-strikes-1973/>

EK-4. Yenileri burada. Ekim 1961'de Türk kadın terzileri. Fotoğraf: <https://share.google/p9BEVoRJG2HgYIUtG>

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N., Keleş, R., Pennin, R., Van Renselaar, H., Van Velzen, L., ve Yenisey, L. (1976). *Göç ve gelişme*. Ajans Türk Matbaacılık.
- Abadan-Unat, N., ve Kemiksiz, N. (1986). *Türk dış göçü 1960–1984*. Ankara Üniversitesi.
- Abelshauser, W. (2004). *The dynamics of German industry*. Berghahn Books.
- Acar, E. (2023). 1960-1965 döneminde Türkiye’den Almanya’ya işçi göçleri. *TroyAcademy*, 8(1), 38-69.
- Ailesi Türkiye’de olanlar için vergi indirimi var (1963, 29 Eylül), *Akşam*.
- Akdoğan, L. (1962, 5 Kasım). Almanya’daki Türk işçileri arasında. *Tercüman*.
- Alman işçi kurumu, 23 Türk işçisinin grevi ile ilgileniyor. (1963, 1 Ekim), *Akşam*.
- Almanlar, alacakları işçinin sağlığına çok dikkat ederler. (1963, 26 Eylül), *Akşam*.
- Almanya’da kadın işçilere daha kolay iş bulunuyor. (1963, 23 Eylül). *Akşam*.
- Almanya’daki her Türk işçisi kazancının 100 Markını yollasa senede 81 milyon lira döviz temin edebiliriz. (1963, 24 Eylül). *Akşam*.
- Almanya’ya 60 bin işçi daha gidecek (1965, 3 Şubat), *Akşam*.
- Almanya’ya gidecek işçilerle ilgili garanti anlaşması yapıldı. (1961, 14 Aralık), *Milliyet*.
- Almanya’ya gitmek için 107 bin kişi sıra bekliyor. (1963, 22 Eylül). *Akşam*.
- Almanya’ya gitmek isteyen işçi sayısı 45 bini buldu. (1961, 13 Ağustos), *Cumhuriyet*.
- Alptekin, M. Y. (2024). Almanya’daki Türk dernekleri ve diyaspora oluşturma potansiyalleri: Duisburg-Essen örneği. *İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi (International Journal of Human Mobility)*, 4(1), 14-43.
- Anschläge auf türkische Bankfilialen in Deutschland. (1976, 1 Haziran). *Neue Zürcher Zeitung*.
- Ausländerkinder: Analphabeten in zwei Sprachen? (1979, 28 Mart). *Die Welt*.
- Aydın, F. (Ed.). (2014). *Uluslararası işgücü anlaşmaları* (Yayın No: 7). T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 181.64.20.
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 184.16.14.
- Betrogene türkische Arbeiter müssen Berlin heute verlassen. (1970, 21 Ağustos). *Berliner Morgenpost*.
- Birerçin, M. (1967). Dış ülkelere işgücü sevkinin sosyal ve ekonomik hayatımızdaki etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 18, 199-204.
- Bombenanschläge gegen türkische Niederlassungen. (1976, 1 Haziran). *Neue Zürcher Zeitung*.
- Bonn will die Heimkehr von Gastarbeitern fördern Investitionshilfe. (1976, 22 Temmuz). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Brandbombe gegen Konsulat der Türkei. (1976, 18 Mayıs). *Kölnische Rundschau*.
- Briamonte, N. (1981, 5 Mart). 4.500.000 lavoratori immigrati schiacciati in Germania. *Il Manifesto*.
- Budzinski, M. (1983). *Aktiondhandbuch Auslander*. Lamuv Taschenbuch.

- Castles, S., ve Miller, M. J. (2009). *The age of migration* (4th ed.). Guilford Press.
- Crafts, N. F. R., ve Toniolo, G. (Eds.). (1996). *Economic growth in Europe since 1945*. Cambridge University Press.
- Çil, H. (2011). Yarım asır önce: 1961 işgücü alımı anlaşması'na analitik eleştirel bir bakış. F. Şen (Ed.), *50. yılında göç içinde* (ss. 41-50). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dayi, S. (2011). 50 Jahre Deutsch-türkisches Anwerbeabkommen. Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/system/files/pdf/M3YYO0.pdf>
- Dışarıya usulsüz işçi sevk eden simsarlar başladı. (1965, 29 Eylül), *Cumhuriyet*.
- Die Türken kommen. (1964, 15 Temmuz). *Der Spiegel*.
- DOMiD. (n.d.). "We stopped being guest workers": 50 years of "wildcat" strikes in 1973. <https://domid.org/en/news/wildcat-strikes-1973/>
- Eichengreen, B. (2007). *The European economy since 1945*. Princeton University Press.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Eriç, O. (1964, 2. Aralık). Almanya'ya sahte fişle işçi gönderen şebeke yakalandı. *Cumhuriyet*.
- Gastarbeiter Hinter Mödchen Her. (1966, 4 Ekim). *Honnefer Volkszeitung*.
- Gastarbeiter in Deutschland: Per Moneta. (1964, 6 Ekim). *Der Spiegel*.
- Gastarbeiter suchen eine Wohnung. (1964, 8 Temmuz). *Honnefer Volkszeitung*.
- Gastarbeiter zu werden ist Schicksal. (1971, 16 Kasım). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Genel, M. G. (2014). Almanya'ya giden ilk Türk işçi göçünün Türk basınındaki izdüşümü: Sirkeci Garı'ndan München Hauptbahnhof'a. *Selçuk İletişim*, 8(3), 301-338.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- Güven, H. S. (1977). *Dış göç ve işçi yatırım ortaklıkları*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Karutz, H.-R. (1970, 6 Nisan). In der Türkei mangelhaft vorbereitet. *Die Welt*.
- Kerber, B. (1962, 28 Mart). Die Türken kommen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Kindergeld Schwindel: Auf dem Umweg über Ostberlin. (1977, 28 Ocak). *Wirtschaftswoche*.
- Knoblauch und Kehrbesen. (1964, 9 Ekim). *Die Zeit*.
- Köktaş, G. (1966). Dış memleketlerdeki işçilerimizle ilgili bazı meseleler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 17, 151-170.
- Mamer, B. (1970, 21 Ağustos). Geprellte türkische Arbeiter... *Berliner Morgenpost*.
- Marquard, T. (1967). Türkiye'deki Alman irtibat bürosunun çalışma şekli ve Türk işçilerinin Almanya'ya sevkini önemi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 18, 171-177.
- Marshall, G. (1999). Sosyolojik göç araştırmaları (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.; 8. baskı). *Sosyoloji sözlüğü içinde* (ss. 685-686). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mehr Gelder fließen in die türkische Heimat. (1979, 22 Ağustos). *Frankfurter Neue Presse*.

- Mehrlaender, U. (1986). Rückkehrabsichten der Türken im Verlaufe des Migrationsprozesses 1961–1985. W. Meys ve F. Şen (Eds.), *Zukunft in der Bundesrepublik oder Zukunft in der Türkei?* Köln.
- Mietwucher bei Auslandsarbeitern. (1970). *Freies Wort*.
- Molotow-Cocktails gegen türkisches Konsulat. (1976, 18 Mayıs). *Kölnische Rundschau*.
- Münih’te işçiler ev bulmakta zorluk çekiyorlar. (1963, 2 Eylül). *Akşam*.
- Özakman, T. (1967). Dış ülkelerdeki işçilerimize hitap eden radyo yayınları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 18, 141-158.
- Peter Tyroller untersucht Fragen, die sich durch die Gastarbeiter stellen: Zukünftige Deutsche zur Auswahl? (1965, 1 Aralık). *Honnefer Volkszeitung*.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Scharnhorst, T. (1970). In der Türkei gibt es ein Zauberwort: 'Alman' / Arme Bauerndörfer Anatoliens hoffen auf Deutschland; Heimkehrer wie Helden; Jasar freut sich auf den Hamburger SV. *NRZ Neue Rhein Zeitung / Neue Ruhr Zeitung*.
- Schrettenbrunner, H. (1976). *Gastarbeiter* (2. baskı).
- Sezer Şanlı, A. (2017). Türkiye’de “Alamancı” Almanya’da “Türk”: Araftaki gurbetçiler. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1960’lı yılları içinde* (ss. 667-686). İletişim Yayınları.
- Sie leben nicht gern in Deutschland. (1973, 12 Aralık). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Simmel, G. (1950). *The sociology of Georg Simmel* (K. H. Wolff, Çev. ve Ed.). Free Press. (Orijinal eser basım tarihi 1908).
- Sprachkurse für türkische Gastarbeiter. (1970, 2 Temmuz). *Der Tagesspiegel*.
- Statistisches Bundesamt. (1964, 15 Eylül). *Ausländische Arbeitnehmer in der Bundesrepublik Deutschland*.
- Stuwe, G. (1982). *Türkische Jugendliche: Eine Untersuchung in Berlin Kreuzberg*.
- Sudau, C. (1973, 7 Ağustos). Ein Stück altes Berlin wird zum Slum. *Süddeutsche Zeitung*.
- Şahin, B. (2007). Almanya’ya iş göçünün ihmal edilen boyutu: Birinci nesil Türkiyeli işçiler ve yaşlılık yoksulluğu. A. Kaya ve B. Şahin (Eds.), *Kökler ve yollar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şen, F., Ulusoy, Y., ve Öz, G. (1999). *Avrupa Türkleri*. Cumhuriyet Kitapları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 184.16.13*.
- Türk işçilerinden memnunuz. (1963, 31 Ağustos). *Akşam*.
- Türken sprechen jetzt mit einer Stimme. (1977, 28 Şubat). *Soester Anzeiger*.
- Türkische Gastarbeiter lernen im Sprachlabor. (1970, 2 Temmuz). *Die Welt*.
- Türkler Münih’te bir cami yaptırıyorlar. (1963, 2 Eylül). *Akşam*.
- Uluslararası işgücü anlaşmaları*. (2014). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, 16-19.
- Ünver, O. C. (2012). Almanya’ya Türk işgücü göçü: Geçmişten geleceğe sorunlar, imkânlar ve fırsatlar. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 45, 177-226.

Was machen Türken mit ihrem Geld? (1965). *Unser Pütt.*

Wenn in Kreuzberg die Hammel riechen. (1973, 7 Ağustos). *Süddeutsche Zeitung.*

Werden Gastarbeiter unbemerkt zu Einwanderern? (1965, 1 Aralık). *Honnefer Volkszeitung.*

Wie Helden im anatolischen Dorf empfangen. (1970, 15 Temmuz). *Neue Ruhr Zeitung.*

Wucherpreise für ausländische Arbeiter. (1970, 24 Ocak). *Freies Wort.*

Yurt dışına giden işçileri simsarlar dolandırıyorlar. (1965, 15 Ağustos), *Cumhuriyet.*

Zahl der Ausländer in Berlin erreichte Format einer Großstadt. (1970, 16 Temmuz). *Der Tagesspiegel.*

Zahl der ausländischen “Berliner” ist schon auf fast 111 000 angestiegen. (1970, 16 Temmuz). *Die Welt.*

Zeitraffer: Fast ein Million Gastarbeiter. (1964, 17 Temmuz). *Die Zeit.*

Makale Bilgileri/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Birinci yazarın makaleye katkısı %50, ikinci yazarın makaleye katkısı %50’dir.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The contribution of the first author to the article is 50% and the contribution of the second author to the article is 50%.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Yapay Zekâ Kullanımı:</i>	Bu çalışmada herhangi bir yapay zekâ tabanlı araç veya uygulama kullanılmamıştır.	<i>Use of Artificial Intelligence:</i>	This study did not utilize any artificial intelligence-based tools or applications.
<i>İntihal:</i>	Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. – İntihal.Net	<i>Plagiarism:</i>	This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. – İntihal.Net